

lacağı da açıktır. Nitekim halkının irtidada ederek istilâ ettiği ülke, İmâm Şâfi'ye göre küfür hükümlerinin uygulanmasıyla dârülharbe dönüşür. Zira malların ve arazilerin mülkiyeti esasen irtidada edenlere ait olup bir el değiştirme söz konusu değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâce, "Cihâd", 38; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90; Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 717, vr. 162^b-163^a; Debûsî, *el-Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 310, vr. 122^b, 126^b, 193^a, 203^b, 453^a; Serahsî, *el-Mebâsû*, X, 19, 23, 81, 114; a.mlf., *Şerhu's-Siyer'i'l-kebîr* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid — Abdülazîz Ahmed), Kahire 1971, I, 251, 350-351; IV, 1253-1257; V, 1703, 1890, 2190-2192; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 130-131; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 72-73, 82, 103; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Dimaşk 1381/1961, I, 5, 365-366; İbn Rûzbihân, *Sülâk'ül-mülâk* (*Muslim Conduct of State*), İslâmâbâd 1974, s. 456-461; Şa'rânî, *el-Mizân'ül-kübrâ*, Kahire, ts., II, 153; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, Kahire 1315, VI, 350; IX, 269; İbn Âbidîn, *Redd'ül-muhtâr*, II, 393; III, 247; Haccâvî, *el-İknâ*, Kahire 1351, II, 7, 42, 55; IV, 305-306; Muhammed Abdüh, *Tefsîr'ül-menâr*, Kahire 1954, IV, 354; X, 594; Zühaylî, *Âşâr'ül-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1965, s. 130 vd., 170-176, 192, 196; Ali Alio Mansûr, *eş-Şer'at'ül-İslâmiyye ve'l-kânûn'ü'd-düveliyü'l-âm*, Kahire 1970, s. 94, 128-130, 140, 236, 240; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam-Darulharb*, İstanbul 1991, s. 109-202.

AHMET ÖZEL

DÂRÜLİT'ÂM

(bk. İMARET).

DÂRÜLKURRÂ

(دارالقرآن)

Kur'an öğretilen
ve hâfız yetiştirilen mekteplerin,
kıraat tâlimi yapılan medrese
veya bölümlerin genel adı.

"Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen dâr ile "okuyan" anlamındaki kârî kelimesinin çoğulu olan kurrâ kelimelerinden meydana gelen dâr'ül-kurrâ, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat ve cihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bu müesseselere dâr'ül-kur'ân ve dâr'ülhuffâz adı verilir.

Çok güzel Kur'an okuyan âmâ Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Medine'ye hicretinde, Mahreme b. Nevfel'in dâr'ülkurrâ denilen evinde misafir olduğu şeklindeki İbn Sa'd'da yer alan bir rivayetten

(eğ-Tabakât, IV, 205), bu ismin mescidler dışında Kur'an okunan ve öğretilen yerler için daha Hz. Peygamber devrinde kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu ev muhtemelen İbn Şebbe'nin sözünü ettiği, Mescid-i Nebevî'nin güneydoğu köşesinde yer alan ve sonradan Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh tarafından satın alınıp mescide dahil edilen binadır (*Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 241). Aynı rivayeti İbn Abdülber'den nakleden Hu-zâî, bu olayın medreselerin kuruluşuna örnek teşkil edebileceğini söyler.

Hicretten önce Mekke'de Kur'an öğretimi daha çok Dârülerkam'da olmuştur. Akabe biatlarından sonra Hz. Peygamber Medineliler'e Kur'an muallimi olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermişti. Fetihden sonra vilâyetlere tayin ettiği bir kısım valiler aynı zamanda Kur'an muallimleri idi. Mescid-i Nebevî'de bu görevi Hz. Peygamber bizzat yapmakla birlikte Ubâde b. Sâmî'ti de Suffe ashabına Kur'an öğretmekle görevlendirmiş, mescidlerde Kur'an derslerini teşvik etmiştir: "Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârûs) üzere toplanan her topluluğa Allah iç huzuru verir; onları rahmet bürür, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah onları meleklerin yanında anar" (Müslim, "Zikr", 38; Hatîb et-Tebrîzî, I, 71 [nr.71]). Hadiste geçen "tedârûs" kelimesi bütün Kur'an ilimlerine şâmil olmalıdır.

Dokuz mescidde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka fethe-dilen ve yeni kurulan merkezlerde ashabin kıraatte mahir olanlar Kur'an dersleri vermişlerdir. Dimaşk'ta (Şam) Emeviyye Camii'ndeki ders halkalarının birçoğu kıraatle ilgiliydi. Ebû'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettiği için "Muallimü's-Şâm" veya "Kâri'ü's-Şâm" unvanıyla anılmıştır. Öğrenci sayısının zaman zaman 1500'ü geçmesi onun derslerine olan rağbeti gösterir. Ebû'd-Derdâ vefat etmeden önce, yerine kıraatini takdir ettiği sahâbî Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi hoca olarak görevlendirmesi için Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyan'a tavsiyede bulunmuştu. Seyahatleri sırasında Dimaşk'a da uğrayan İbn Cübeyr, bu şehirde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında bilgi vermektedir. Sabah namazından sonra "seb" denilen meclisle başlayan kıraat dersleri ikindiden sonra "Kevseriyye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada, kendilerine "Kevseri" denilen ve Kur'an'ı ezberleme-

de güçlük çeken yüzlerce kişiye Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri tâlim ettirilirdi (*er-Rihle*, s. 244). Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashtaptan itibaren tâbiîn ve tebeû't-tâbiîn dönemlerinde değişik lehçelere göre okuyuş tarzları şekillenmeye başladı. Hicrî II. yüzyılda Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman, Mekke'de Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr ve Humeyd b. Kays el-A'rec; Kûfe'de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî ve A'meş; Basra'da Ebû Amr b. Alâ; Dimaşk'ta İbn Âmir kıraat ilminde şöhret buldular. Bunlardan İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın okuyuş tarzları "kıraat-i seb'a" olarak tanındı. Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatle-riyle sayısı ona çıkan mütevâtîr kıraatler daha sonra dâr'ülkurrâların başlıca derslerinden oldu.

Camiler uzun süre bilhassa Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi olma özelliğini korudular. Buralarda ileri seviyede Kur'an öğrenimi için oluşturulan ders halkaları "seb" ve "tasdîr" diye anıldı; kıraat hocasına "şeyh'ül-kurrâ", görevine de "meşihat'ül-kurrâ" denildi. Şehir camilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "meşihat'ül-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "meşihat'ül-cünd" ismini aldı. Bu sonuncunun hocalarına "kâri'ül-cünd" de denilirdi. Evliya Çelebi'nin selâtin, vüzerâ ve diğer ileri gelenlerin camilerinin her birinde bir dâr'ülkurrâ olduğunu söylemesinden de anlaşılacağı gibi mescidlerde kıraat ilminin okutulduğu özel bölümlere Osmanlılar dâr'ülkurrâ adını vermişlerdir.

İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmekte, mescidlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara "küttâb" adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmekteydi. Buhârî'nin bir rivayetinden ("Diyet", 27) daha Hz. Peygamber döneminde var olduğu anlaşılan ve Osmanlılar'daki sıbyan mekteplerini andıran küttâblarda çocuklara okuma yazma öğretiltikten başka temel dinî bilgiler ve Kur'an da öğretiliyordu. Yazı ve Kur'an dersleri ayrı ayrı hocalar tarafından verilir ve bunların farkını belirtmek için Kur'an hocalarına "muallim" veya "mukrî", yazı hocalarına da "mükettib" denilirdi. Mekteplerin Kur'an tâlimi ağırlıklı olanlarına sonradan "Kur'an küttâbları" denilmiştir. Bu okulların daha Muâviye zamanında Dimaşk'ta mevcut olması bun-

DÂRÜLKURRÂ

ların erken dönemde yaygınlaştığını göstermektedir.

İslâm dünyasında ilk medreseler hicrî IV. yüzyılın ortalarında Nîşâbur'da kurulmuştur. Bunlardan bir kısmı "dârü-sünne" denilen hadis okullarıydı. Diğerlerinde, sonraki bazı medreselerde örneği görülen dârülkurrâ ve dârülhadis gibi bölümlerin olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte hocalarından bir kısmının mukrî olmasından da anlaşılabileceği üzere okutulan dersler arasında kıraat ilminin önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır.

Camiler dışında yüksek seviyede Kur'an öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler dârülkur'ânlardır. Dimaşk'ta Emîr Şücâüddevle Sâdir b. Abdullah tarafından 391'de (1001) Sâdiriyye Medresesi'nin yaptırılmasının ardından Şam kurâsından olan ve İbn Âmir kıraatini iyi bilen Rişâ' b. Nazîf, IV. (X.) yüzyılın sonlarında veya V. (XI.) yüzyılın başlarında buranın ilk dârülkur'ânını kurmuştur. Bu dârülkur'ân, kurucusu ve hocasına izâfeten Rişâiyye Dârülkur'ânı adıyla anılmıştır.

Nuaymî, Rişâiyye dışında Dimaşk'ta bulunan diğer dârülkur'ânları Cezeriye, Haydariye, Dellâmiye, Sencâriye, Sâbüniye ve Vecîhiye adlarıyla belirtir. Bunlar VIII ve IX. (XIV ve XV.) yüzyıllara ait olup her biri kıraat ilminde mahir bir âlime izâfe edilmiştir. Bu âlimlerin ölümünden sonra ilmi fonksiyonlarını fazla devam ettiremedikleri anlaşılan medreselerin bina olarak sadece üçü mescide çevrilmiş olarak zamanımıza kadar gelebilmiştir. Ancak İbn Kesîr'in VIII. (XIV.) yüzyılın ortalarına dair verdiği bilgilerde başka dârülkur'ânlardan da söz etmesi, Dimaşk'ta o dönemdeki dârülkur'ân sayısının Nuaymî'nin verdiği rakamdan daha fazla olduğunu göstermektedir. Dimaşk'ta ayrıca dârülkur'ân ve dârülhadisi müştereken bünyesinde toplayan veya sadece dârülhadis olarak zikredildiği halde kırâat-i seb'a da okutulan öğretim kurumları da mevcuttu. Eşrefiyye Dârülhadisi'nin hocaları arasında mukrî ve vakfiye gereği sayıları onla sınırlı olan kırâat-i seb'a öğrencileri vardı (Sübkî, II, 109).

Dârülkur'ânlar sadece Şam bölgesine münhasır değildi. Vâsit'i ziyaret eden İbn Battûta, Kur'an öğrenmek üzere buraya gelen öğrencilerin kalması için yapılmış 300 odalı büyük bir medreseden söz etmektedir (*er-Rihle*, s. 183). Özellikle dârülkurrâ veya dârülkur'ân şeklinde

adlandırılan bölümleri olmasa da Kur'an ilimlerinin medreselerde de ders olarak okutulduğu muhakkaktır. Bağdat'taki Müstansiriye Medresesi'ndeki dârülkur'ânda bir kıraat hocası ve muîdi ile belli sayıda kıraat öğrencisi vardı (Nâcî Ma'rûf, I, 40-41). Mısır'daki meşhur Ezher'de kurulduğu günden beri Kur'an dersleri okutulmuştur. 1930 yılında çıkarılan ve bir yıl sonra uygulanmaya başlanan kanunda tecvid ve Kur'an hıfzı ibtidâî ve sânevî bölümlerinde yer almaktadır.

Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle "dârülhuffâz" şeklinde adlandırmışlardır. Bu adlandırma kısmen Osmanlılar dönemine de uzanmaktadır. Timur devri mimarisinde bazı türbelerin çevresinde yer alan külliyelerde hâfızların Kur'an okuması için yapılan odalara bu isim verilmiştir. Nitekim Meşhed'de İmam Ali er-Rizâ Türbesi ve Gevher Şâd Camii planlarında dârülhuffâz olarak adlandırılan odaların bulunduğu görülmektedir. *A Survey of Persian Art* adlı eserde (bk. bibl.) yer alan bir planda bu odaların muhafızların kaldığı bölüm olarak gösterilmesi doğru değildir.

İbrahim Hakkı Konyalı, tarihi kaynaklarda ve arşiv vesikalarında rastladığı dârülhuffâzlar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre çoğunluğu şahıslar tarafından yaptırılan ve çok azı zamanımıza intikal eden bu dârülhuffâzların Konya'daki sayısı otuzı yakındır. Bunların bir kısmı Karamanoğulları ve Selçuklular'dan Osmanlılar'a intikal etmiş ve uzun süre varlığını sürdürmüştür. Arşivlerde bulunan bazı dârülhuffâz vakfiyelerinde buralar için neler vakfedildiği, derslerin yapılış biçimi ve "reisülhuffâz" denilen şeyhin seçiliş tarzıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlılar Kur'an ihtisas medreselerine genellikle dârülkurrâ demişlerdir. Osmanlı topraklarının her tarafında çok sayıda dârülkurrâ vardı. Ancak bu binaların büyük bir kısmı bugün mevcut değildir. Anadolu beylerbeyi iken 1582'de Rumeli beylerbeyliğine tayin edilen Câfer Paşa'nın yaptırdığı, bugün evler arasında sıkışık kalmış Kütahya Dârülkurrâsı gibi bazıları ise ayakta kalmak için direnmektedir. Mimar Sinan'ın yaptığı dârülkurrâlardan İstanbul Süleymaniye, Hüsrev Kethüdâ, Sokullu Mehmed Paşa, Atik Vâlide dârülkurrâları ile Dâvud Ağa'nın yaptığı Edirne Selimiye Dârülkurrâsı zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Dârülkurrâların birçoğu hakkında tarihî kaynaklar yanında seyahatnâmelerle vakfiyelerden ve tabakat kitaplarında yer alan hocalarının biyografilerinden bilgi edinilebilmektedir.

Gezdiği yerlerdeki dârülkurrâların bazı özellikleri hakkında çok değerli bilgiler veren Evliya Çelebi, kendi asrında oldukça fazla sayıda dârülkurrâdan söz etmektedir. Bundan bir asır sonrasının (XVIII. yüzyıl) vakıf eserleri üzerinde yapılan bir araştırma ise bu dönemde çok az sayıda dârülkurrâ bulunduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi'nin kendi dönemini biraz abartmış olabileceği düşünülürse de devletin gittikçe gerilemesinin bu müesseselerin azalmasına yol açmış olabileceğini, ayrıca onun sözünü ettiği dârülkurrâlardan büyük bir kısmının selâtin, vüzerâ, âyan ve eşraf camileri bünyesinde yer aldığını unutmamak gerekir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Amasya'da dokuz dârülkurrâ vardı. Bunlardan sadece Sultan Bayezid Dârülkurrâsı'nda 300'den fazla hâfız bulunmaktaydı, bunların arasında kırâat-i seb'a, aşere ve takrîbi bilenler de mevcuttu (*Seyahatnâme*, II, 188). *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin'in burada mevcut sekiz dârülkurrâ hakkında ayrıntılı bilgi vermesi, *Seyahatnâme*'deki sayının abartılmış olmadığını gösterir. Hüseyin Hüsameddin'e göre sıbyan mekteplerinde de hâfızlık yapılmaktaydı ve bu sayede Amasya'da birçok hâfız yetişmişti (*Amasya Tarihi*, I, 265-268).

Evliya Çelebi Edirne hakkında bilgi verirken bu şehirde de birçok dârülkurrâ bulunduğunu ve buralarda hâfızlık yapıldığını, çeşitli seviyelerde kıraat dersleri görüldüğünü, İbnü'l-Cezerî ve Şâtîbî'nin eserleriyle şiirler okutulduğunu yazar (*Seyahatnâme*, III, 449). Ayrıca İstanbul'da bütün büyük camilerin bünyesinde birer dârülkurrâ yer aldığı gibi müstakil binalardan dârülkurrâların da mevcut olduğunu ve döneminde İstanbul'da 3000'i kadın olmak üzere 9000 hâfız bulunduğunu kaydeder (*a.g.e.*, I, 524).

Dârülkurrâlar hakkında bilgi verirken bazı gözlemlerde de bulunan Evliya Çelebi'ye göre dokuz dârülkurrânın bulunduğu Manisa'da halkın Kur'an öğrenme ve ezberlemeye büyük bir ilgisi vardır; burada büyük küçük, kadın erkek 3000 hâfız bulunmaktadır; ancak bunlar "Türkzâd" olduklarından mehâric-i hurûfa pek riayet edemezler (*a.g.e.*, IX, 74-75). Sayısı 370'i bulan Mısır dârülkurrâlarında ise

fazlaca "lahn-ı celî ve hafî" yapılmaktadır (a.g.e., X, 233-235). Tebriz'de de yirmi kadar dârülkurrâ mevcuttur. Fakat "Acemlere tecvidle kemâ hiye hakkuhâ kıraat müyesser olmamıştır" (a.g.e., II, 250). Saraybosna'da toplam sekiz yerde Kur'an hıfzedilir ve kıraat-ı seb'a üzere okunur; ancak hâfızların sayısı azdır; özellikle ileri seviyede ve büyük vakfı bulunan dârülkurrâları yoktur, ulucamilerde şeyhülkurrâlar bulunmaktadır (a.g.e., V, 431). Üsküp'te dârülkurrâ sayısı dokuz olmakla birlikte bunlar camilerin bünyesinde ve buranın halkı "hıfza candan mukayyet değildir" (a.g.e., V, 556).

Evliya Çelebi Bursa'da da birçok dârülkurrâ bulunduğunu söylemekte, ancak bunlar hakkında fazla bilgi vermemektedir (a.g.e., II, 17). Haremeyn'i de gezen müellif Medine'de yedi, Mekke'de kırk yerde dârülkurrâ olduğundan ve buralarda çeşitli seviyelerde kıraat okunduğundan söz etmektedir (a.g.e., IX, 641, 781).

Dârülkurrâların bir çeşidi türbe dârülkurrâlardır. Bazı kişiler, türbelerinde Kur'an okunması ve öğretilmesi için vasiyette bulunmuş ve bunun için vakfiyeler düzenlemişlerdir. Dimaşk'ta VIII. (XIV.) yüzyılda inşa edilen Efrîdûniye Türbesi ve ünlü kıraat âlimi Ebû Şâme'nin meşihatü'l-kırâa görevinde bulunduğu Eyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in türbesi bunlardandır. Yine Dimaşk'taki Ümmü Sâlih Türbesi için yapılan vasiyette, buraya Kur'an hocası olarak şehrin kıraat ilmini en iyi bileninin seçilmesi istenmiştir. I. Abdülhamid gibi bazı Osmanlı padişahlarının ve Sultan III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan gibi bazı hanım sultanların da türbelerinde belli zamanlarda Kur'an okunması ve öğretilmesi için vasiyette bulundukları bilinmektedir.

Türkiye'deki dârülkurrâlar, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun 2. maddesi gereğince bütün okullar gibi Maarif Vekâleti'ne bağlanmak istenmişse de zamanın Diyanet İşleri başkanı Rifat Börekçi'nin bu kurumların birer ihtisas okulu olduğu için başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yolundaki ısrarları sonucu Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını kesintisiz devam ettirmişlerdir (bk. KUR'AN KURSU). Fakat bunlar zamanla sadece Kur'an okumanın öğretildiği, din dersleriyle takviye edilen okullar durumuna geldi. Kıraat ilminde ihtisaslaşma ise sayıları pek fazla olmayan hocaların şahsî gayretleriyle sınırlı kal-

dı. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde 1976'dan beri devam eden üç yıllık aşere, takrib, tayyibe ihtisas kursları, tarihî dârülkurrâ müesseselerinde yapılan öğretimle hayli benzerlik göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 86; III, 486; Buhârî, "Diyet", 27; Müslim, "Zikir", 38; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 205; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevve-re*, I, 241; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Meşâbih* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Dimaşk 1380/1961, I, 71 (nr. 71); İbn Kesir, *el-Bidâye*, Beyrut 1982, XIV, 227, 233, 315; Sübkî, *Fetâvâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Maârif), II, 109; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü's-Sâdir), s. 183; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1980, s. 244; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, II, 1049; Huzâî, *Tâhricü'd-delâlati's-sem'iyye*, s. 80; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XX, 208; Nuaymî, *Dârü'l-Kur'an ft Dimaşk* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1982, Mukaddime, s. 6-16, ayrıca bk. s. 1-26; a.mlf., *ed-Dâris ft târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 3-18; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 318, 524; II, 17, 188, 250; III, 449; V, 431, 556; IX, 74-75, 641, 781; X, 233-235; *Amasya Tarihi*, I, 265-268; A. U. Pope, "Islamic Architecture", *A Survey of Persian Art*, Tahran 1938-39, III, 1204; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 169-172; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 949-962; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul, ts. (Damla Yayınevi), s. 38 vd.; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 14-15, 22-24, 607-611; Nâcî Ma'rûf, *Târîhu 'ulemâ'i Müstansiriyye*, Kahire 1976, I, 40-41; Melike el-Ebyaz, *et-Terbiye ve's-şekâfetü'l-'Arabîyyetü'l-İslâmiyye fi's-Şâm ve'l-Cezîre*, Beyrut 1980, s. 260-278; G. Makdisî, *The Rise of Colleges*, Edinburgh 1981, s. 9-10, 19-20, 33-34, 47-48, 215; Ekrem Hasan el-Ulebi, *Dimaşk beyne 'aşri'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyin*, Beyrut 1982, s. 171; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1982, s. 52; Osman Keskiöğlu, *Son İlahî Kitap Kur'an-ı Kerim*, Ankara 1987, s. 70-80; L. Golombek — D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 46-47, 64; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, I, 275-279; Kettânî, *et-Tarâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 122-129, 138; III, 104-107; Bahaeddin Yediyıldız, *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie*, Ankara 1990, bk. İndeks; *Tarihimizde Vakıf Kur'an Kadınlar-Hanım Sultan Vakfiyeleri* (nşr. Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı), İstanbul 1990, s. 334-337; G. Iaschke, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları" (trc. Nimet Arsen), *İTED*, V/1-4 (1973), s. 57; G. H. A. Juynboll, "The Position of Qur'an Recitation in Early Islam", *JSS*, XIX/2 (1974), s. 240-252; a.mlf., "The Qur'an Reciter on the Battlefield and Concomitant Issues", *ZDMG*, sy. 125 (1975), s. 11-27; a.mlf., "The Qurra' in Early Islamic History", *JESHO*, XVI/2, s. 113-129; K. Völlers, "Ezher", *IA*, IV, 449; I. Goldziher, "Education (Muslim)", *ERE*, V, 198-207; Mehmet Ali Sarı, "Âsim b. Behdele", *DİA*, III, 475-476.

NEBİ BOZKURT

□ MİMARİ. Asr-ı saâdet'te Mescid-i Nebevî'de başlayan ve daha sonra aşıptan bazılarının evleriyle ilk İslâm mâbedlerinde devam eden kıraat ilmi eğitimi zaman içinde kurumlaşarak bu maksatla inşa edilen ve dârülkurrâ (dârülkur'an, dârülhuffâz) adı verilen yapılarda sürdürülmüştür. İslâm dünyasında bu yapı türünün ilk defa hangi dönemde ve nerede ortaya çıktığı yeterince araştırılmamış, ayrıca erken tarihli örnekler de günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlı devrinde ilk dârülkurrânın, Orhan Gazi'nin saltanat yıllarında İznik'in fethinden (1331) sonra Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte ve onun yanına yapıldığı Evliya Çelebi tarafından rivayet edilir. Yıldırım Bayezid'in Bursa'da XIV. yüzyılın sonlarına inşa ettirdiği Ulucami Külliyesi'nde camiye bitişik tasarlandığı anlaşılan dârülkurrânın belgelerde "muallimhâne" adıyla zikredilmesi, yine Bursa'daki aynı döneme ait Gazi Demirtaş (Timurtaş) ve Ebû İshak Kâzerünî camileriyle daha önce I. Murad'ın Çekirge'de yaptırdığı külliyyede yer aldıkları bilinen muallimhânelerin de dârülkurrâ niteliğinde oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Aynı şekilde Amasya ile Bursa'da bulunan, kaynaklarda adları "mekteb" şeklinde geçen I. Mehmed ve II. Murad devirlerine ait yapılardan bazılarının birer dârülkurrâ olması mümkündür. Bunlardan başka İstanbul'daki Fâtiḥ Külliyesi'nde (1463-1470), dış avluyu çevreleyen duvarın kuzey kenarında ve Boyacılar Kapısı'nın yanında yer aldığı bilinen mektebin de Evliya Çelebi tarafından "sıbyân-ı müslimîn için dârü't-ta'lim-i Kur'an" olmak üzere bina edildiği bildirildiği için (*Seyahatnâme*, I, 140) aslında bir dârülkurrâ olabileceği akla gelmektedir. Osmanlı mimarisi tarihine ilişkin güvenilir kaynaklarda açıkça dârülkurrâ adıyla anılan ilk yapılar, Trabzon'daki Fâtiḥ Dârülkurrâsı ile Amasya'daki II. Bayezid devrine ait Abdullah Paşa ve Sultan Hatun dârülkurrâlarıdır. Fakat Osmanlı mimarisinin doğuşundan XV. yüzyıl sonlarına kadar uzanan iki yüzyıllık döneme ait bu örnekler tamamen ortadan kalkmış olup mimari özellikleri hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ancak bu yapıların, E. Hakkı Ayverdi'nin Fâtiḥ Külliyesi'ndeki mektep için düşündüğü gibi tek hacimli, kare planlı ve kubbeli yapılar olduğu tahmin edilebilir.

Türk-İslâm mimarisi tarihinde günümüze ulaşabilmiş en eski örnekler, Kon-